Драма в 5 діях

ДІЄВІ ЛЮДЕ

Василь Микитович Цокуль — 45 літ, багатий хазяїн.

Мелашка — молодиця,

Дід — мірошник,

Панас — парубок — робітники його.

Маруся — дівчина.

Пилип — молодий москаль, гусарин.

Аблакат.

Борох — шинкар.

Рухля — його жінка.

Янкель — їх син, літ 15.

Харитина — сирота, наймичка їх.

Парубки, дівчата, молодиці і москалі.

ДІЯ ПЕРША

Сільський вид. Улиця. Збоку шинк.

ЯВА І

Біля самих дверей шинку стоять Харитина й Рухля. Харитина переклала з свого хвартуха у хвартух Рухлі курячі яйця.

Рухля (дивиться на яйце против світу). Може, вони нечисті, попорчені?

Харитина. Божилась баба Палажка, Що свіжі. На тій неділі тілько знесли кури.

Рухля. Ну, нехай! Тепер же ти побіжи зараз до Соломії, візьмеш у неї курку і мірку картоплі — вона мені винна; потім забіжи до баби Горпини — нехай дасть молока зараз від корови. Тілько мерщій, бо панич Сруль як проснеться без тебе, то буде плакать! Чуєш? Не сиди мені там, скоренько справляйся, бо вже нерано, а поки води наносиш, чай поставиш, то й ніч... ще й пелюшки треба постирать, і діл помазать... Ну, іди, чого стоїш?

Харитина. Загадали увечері. Як же я все разом зроблю?

Рухля. Хіба я кажу разом? Я тобі загадую тілько, бо ти без загаду не зробиш...

Харитина. У чому ж я ту картоплю принесу? У нас нема мішка.

Рухля. Нехай дасть у свій мішок, завтра віднесеш.

Харитина. Не поспію я сьогодня всього зробить, уже вечір...

Рухля. Ну, не галамагай! Роби, як велю. (Пішла у шинк.)

ЯВА ІІ

Харитина, а потім Цокуль і Борох.

Харитина (одна). Отак день у день! Як муха в окропі крутюсь... (Дражне.) "Харитино! Сруль плаче. Харитино — Гершка одягни. Харитино — поведи Рівку надвір!.." Не знаєш, до котрого й кинуться, а тут знову: принеси води, біжи туди, біжи сюди!.. Та все швидше, і мушу терпіть... Е, терпи, душа: спасенна будеш! (Пішла.)

Борох і Цокуль.

Цокуль (дивиться вслід Харитині, набік). Як картинка! (До Бороха.) Проворна у тебе дівчина оця, Харитина... відкіля вона?

Борох. Я й сам не знаю, — сирота.

Цокуль. Гарна дівчина! Я давно збираюсь її переманить до себе.

Борох. Борони боже! Рухля моя буде репетувать на все село. Ну, а що ви скажете за овес? Єй, такової ціни, як ви правите, теперечки нема.

Цокуль. Як нема, то не продам.

Борох. Краще пущай миші з'їдять, ніж бідний человік што-небудь заработає.

Цокуль. І мишам треба що-небудь їсти. А коли вже на те іде, щоб заробить, то чом же й мені більше не заробить?

Борох. Ви все своє, все шуткуєте, — ой, какой ви! Ні, справді, Василь Микитович, поговорим насурйоз: продайте мені овес і ячмінь, дайте што-небудь заработать.

Цокуль. Купуй!

Борох. Заходьте до мене, ми побалакаєм, ми зойдемся: ви штось-небудь уступите, я чого-небудь прибавлю.

Цокуль. Не піду я. Там набереться усякої голоти, та й лізуть у вічі, щоб поставив горілки.

Борох. А чого ми будем сидіть у шинку? Хіба у мене нема кімнати? Заходітє до меня, ніхто не буде мішать. (Одчиня двері.) Пожалуйте!

Цокуль. Ну, добре. А як я в тебе наймичку одіб'ю, то що ти тоді скажеш?

Борох. Ха-ха-ха! Єй-богу, ви веселий человік, усе з шутками... только не шутіть так при Рухлі... Милості просю.

Цокуль. Без шуток...

Пішли в шинк.

ЯВА III

Входить Панас.

Панас (один). І де вона, тварюка, лазить? Цілий день вештається, а тут треба! То до кума залізе, то до московки, — ну й бабій! Був і там, і там — не застав! Сказали, що москалям овес продає, ходив аж до вахмистра, знов сказали: не було. Чорт його знає, де й шукать. А тут хотілось би до вечера справиться, щоб хоч на хвилину до Марусі урваться. П'ятий день не бачив. Коли б уже, господи, мерщій покрова: візьму у хазяїна гроші і пошлю старостів... Маруся дума, що я нічого не маю, і я їй нічого не кажу, а як полічу, скілько-то я грошей зажив у хазяїна, то аж повищаю від радощів! Горював, правда; зате ж шістдесят п'ять карбованців як одна копійка мені слідує!.. У Марусі є від покійного батька наділ, тепер вони його здають, а я сам робитиму!.. Ну й робитиму

ж, ну й робитиму ж! Вола запряжи, то впаде, а я не впаду. Одна думка: хазяїном стану — і я, здається, дужчий вола!.. Коли б тілько вибиться на своє — і вночі буду робить, а на чужому обісіло. Своє!.. На свойому... аж дух радується!..

ЯВА IV

Харитина несе в мішку картоплю і в руках курку.

Панас. О! Здрастуй, Харитинко!

Харитина (до себе). Він радий, що мене бачить; боже, яка ж я щаслива!

Панас. А ти, як та бджола, звідусіль таскаєш мед у жидівський вулик?

Харитина. Свого нема, то приходиться у жидівський.

Панас. А так. Добре, що я тебе побачив.

Харитина. Підожди ж мене трошки, я зараз вибіжу.

Панас. Та Стривай, мені одно слово: ти не бачила мого хазяїна?

Харитина. Хазяїна?! Так ти хазяїна шукаєш?

Панас. Та його ж. Чого ти так здивувалась?

Харитина. Я... ні... Хазяїн твій пішов до Бороха.

Панас. Знайшов-таки. (Пішов у шинк.)

Харитина (одна, зітхає). А я, дурна, зраділа, аж затрусилась, думала — мене шукав!.. Сказать би йому... коли ж соромлюсь, а господи, як люблю його!.. Коли б вибрать час — заплющу очі та й скажу. Єй-богу, скажу! Може, й він мене любить, та соромиться... Скажу, єй-богу, скажу. (Пішла в шинк.)

Здалеку чуть: гурт співає і наближається.

Ходім турка воювать, [1]

Свою землю одбирать,

Гей, горе — не біда,

Свою землю одбирать.

Виїхали на майдан,

Ударили в барабан,

Гей, горе — не біда,

Ударили в барабан!

Виїхали на пісок,

Прощай, мати, на часок!

Гей, горе — не біда,

Прощай, мати, на часок!

Виїхали за ріки,

Прощай, мати, навіки!

Гей, горе — не біда,

Прощай, мати, навіки!

Не плач, мати, не ридай,

Дарма сльози не збавляй,

Гей, горе — не біда,

Дарма сльози не збавляй!

ЯВА V

Харитина виходить з корчми з глечиком, а з другого боку гурт: парубки, москалі, дівчата, молодиці, музика.

Харитина. Боже, як гарно співають, а тут нема часу й послухать. (Пішла.)

Тоді, мати, заплачеш,

Як на коню побачиш,

Гей, горе — не біда,

Як, на коню побачиш.

На черкеському сідлі,

У салдацькім мундері,

Гей, горе — не біда,

У салдацькім мундері.

Гурт, співаючи, іде в корчму з таким рощотом, щоб послідНє слово пісні зникло в корчмі. Маруся перебігає кон, за нею біжить Пилип, доганя її насередині і придержує.

Маруся. Одчепись!

Пилип. Хіба я чіпляюсь?

Маруся. Ба й ні?

Пилип. Геть його, та сюди!

Маруся. На біса ти мені здався?

Пилип. Овва!

Маруся. Пхі!.. Не бачила цяцю! Пусти, кажу, бо кричатиму...

Пилип. Хіба ти дурна? Ну, годі, не пручайся! Побалакаєм ладком.

Маруся. Ні об чім.

Пилип. Не ти б казала, а не я б слухав. Ну, а хто вибіга раз у раз і до конюшень, і до водопою?

Маруся. Коли?

Пилип. Буцім і не знаєш? І вчора, і позавчора, і...

Маруся. Угу!.. Якраз.

Пилип. Так два!

Маруся. То я теля шукала.

Пилип. Тю, яке навіжене теля, — по три дні бідна дівчина шукає.

Маруся. Єй-богу, теля шукала.

Пилип. Та не бреши! Теля? Ха-ха-ха! Ну, а сьогодня, оце зараз, чого ти біля конюшень снувала... (Тулить її.)

Маруся. Так... (Набік.) Отже, допитається!.. (До Пилипа.) Не обнімай мене, бо надворі ще видко, — хто-небудь побаче. (Тихо випручається.)

Пилип. Ну, годі, моє серденько, годі, не пручайся, ходім зо мною погуляємо на прощання.

Маруся (полохливо). Як на прощання?

Пилип (зітхає). Завтра виступаємо в город.

Маруся. Завтра?!

Пилип. А тобі жаль буде мене? Скажи по правді.

Маруся (зітхає). Не знаю...

Пилип. Ходім же хоч погуляємо! Е! Гора з горою не сходиться...

Маруся. А чоловік з чоловіком?

Пилип. Зійдеться! Ходім...

Маруся. Я вийду пізніше, а тепер пусти: треба додому навідаться.

Пилип. Не пустю. Ти не вийдеш, ми поїдемо — і я буду пропадать за тобою.

ЯВА VI

З шинку виходе Панас.

Маруся (побачивши його, вирива́ється). Панас!

Пилип. Так що ж, що Панас? Нехай-пущай і Панас ідьоть до нас!

Панас. А ти чого причепився до дівчини і силком тягнеш її, наче розбишака?

Пилип. Зась! То моє діло. (Підходить до Марусі.)

Панас (одпиха). Геть!

Пилип (заточився). Ах, ти ж! Я тєбя как гетьну, то у тєбя і очі стануть рогом.

Панас. Одв'яжися, бо тільки ґудзики зостануться, як приймуся.

З корчми на цю суперечку виходить кілька москалів і парубків.

Москаль 1-й. Стой, братці, так не годиться! Ми завтра од'їжджаєм, зачім же свариться!

Панас. Який же чорт його зачіпає, він он причепився до дівчини!

Москаль 2-й. Брось ти ето дєло!

Пилип. Да ти хто їй: брат, сват чи батько?

Москаль 1-й. Ну, довольно, мир!

Парубок. Годі тобі, годі!

Москаль 1-й. Іменно — годі! Маладець, Харитон, мири ще ти!

Парубок. А звісно, коли заступається, то має на те якусь причину... Чудной чалавек!..

Панас. Маруся — моя дівчина, коли хочеш знать.

Пилип. Так і бери свою дівчину, я її не з'їв. Ходім, братці, не стоїть зв'язуваться.

Всі. Ходім.

Пішли в шинк.

Маруся (до Панаса). Ходім і ми до гурту, там музика буде: трохи погуляємо.

Панас. Іди, коли тебе кортить.

Пилип (од дверей). Та що ти його слухаєш, Марусю, хіба він тобі чоловік? Побачиш, як весело буде. (Пішов у шинк.)

ЯВА VII

Панас і Маруся.

Панас. Чого ж стоїш? Іди!

Маруся. Ходім умісті.

Панас. Іди сама — тебе, видимо, кортить; недурно ж з москалем збіглася на вулиці.

Маруся. Хіба я винна, що він причепився?

Панас. Чом же він ні до кого більш не причепився, а тільки до тебе?

Маруся. Хіба я знаю?

Панас. Слухай, Марусю! Не грайся з моїм серцем, бо воно не затим так щиро б'ється до тебе! Любиш — люби, а не любиш — не води.

Маруся. Хіба я яка?

Панас. А!! Хто там вас розбере! Чотири дні тебе не бачив, а на п'ятий з москалем зустрів...

Маруся. Чого ти причепився?.. Москаль та москаль... Я не знаю, що тобі й сказать... я не винувата!

Панас. Ну, годі! Ну, не плач! Кажеш — не винувата, я вже вірю, я заспокоївся... пригорнись же до мене; я так давно тебе не бачив... все ніколи... от, бог дасть, діждемо покрови... Ти якась чудна...

Пилип (підслухував. Вигляда з дверей). Ач, як розпатякався.

Маруся. Ніяк до пам'яті не дійду.

Панас. Серденько моє! (Обніма її.) Я вірю тобі, що ти не винувата. Чого ж ти ще турбуєшся? Повеселішай!.. Ну ж!.. Забалакай же ласкаво своїм дзвіночком-голосочком! Чого ж мовчиш? Може, соромишся, що на вулиці? Так ходім, я тебе одведу додому. (Обняв її.)

Пішли.

ЯВА VIII

Харитина іде з вулиці до шинку, а Пилип виходить з шинку.

Харитина (оглядається). Панас!.. З ким же це він? Либонь, з Марусею... Так і є! Обняв її... (Зітхає.) Так от з ким він гуляє!.. Серце болить, коли подумаєш про свій гіркий талан... Талан!.. А я манила себе надіями, хотіла сама йому признаться, дурна, дурна... Та чи мені ж, наймичці, круглій сироті, пристало думать про щастя? Де там... Не було на молоці — не буде й на сироватці... (Пішла.)

Пилип (присідаючи, вдивляється вслід Панасові і Марусі). Пішли до Марусі! Він плеще, а Маруся мовчить. Вона його не любить, жде тільки, що буде сватать, от і все! Знаю я... О, якби любила, то не шукала б щодня теляти! А сьогодня, як я її обняв, то вона ніби й одпихає, а сама ще щільніше тулиться... Піду назирці. Панас тільки від неї, а я зараз і заспіваю! Як тільки вискоче Маруся, тоді сміливо наша. Не треба случая пропускать... Як не виграю, то й не програю. (Пішов.)

Харитина (виходе з відрами). Чи до роботи ж мені тепер, коли...

Голос Рухлі: "Та швидше мені! Лізеш як нежива, — Сруль плаче.."

Харитина. А, бодай він тобі луснув! Вже й підошов не чую: так уганяли. (Пішла.)

ЯВА IX

Цокуль, а потім Борох.

Цокуль (один). Ну й дівчина! А!.. Одберу від жидів Харитину хоч би там як! Прямо квітка... та ще трохи випив, і з думки не йде... Одберу!..

Борох (виходить). Василь Микитович! Подождітє мене, пожалуста. Я зайду до Федьки — нам вмісті; проводіте меня від собаков.

Цокуль. Слухай! Уступи мені свою наймичку Харитину.

Борох. Ви знову за своє. Як же Рухля зостанеться сама з дітьми, га?

Цокуль. Ти собі візьми бабу Горпину.

Борох. А одчого ви не візьмете собі бабу Горпину?

Цокуль. Та від того, що вона тутешня, а всі тутешні рвуть що не попало: чи молоко, чи масло, чи борошно — усе таскають додому, бо жінка моя другий місяць слаба: хто його вглядить. А Харитина тут чужа, родичів нема, то хоч поки подружок не заведе, красти не буде, а тим часом жінка видужає. От яке діло!

Борох. Пес!.. І нашто вам ета рахуба?.. Вона нічого не поніма, вона лінива, без загаду нічого не зробе, вона тілько спать любе.

Цокуль. О, у мене не буде спать.

Борох. Оставте ето, просю вас.

Цокуль. А я тобі кажу, що вона у мене буде служить,

Борох. Ні, не буде.

Цокуль. Та що ж вона, кріпачка ваша, чи як? Я більше заплатю — і піде до мене.

Борох. Ну, то я вам скажу насурйоз: вона — бродяга!

Цокуль. А ти ж держиш її, чом же я не можу?

Борох. Ми? Ми другово діло... я знаю, де її взяв. Ну, оставте... вам будуть непріятності, бо Рухля її любить, піднімить гвалт і з досади скажить уряднику, што вона бродяга... і од вас її візьмуть у острог, тоді ні вам, ні нам.

Цокуль. Ну, стривай! Чого нам свариться? Я тобі дам одступного. Хочеш?

Борох. Одступного?.. Єй-богу, не знаю, што із вами робить... А сколько ви дадіте?

Цокуль. Дам четверть вівса.

Борох. Нам жаль так задешіво уступить.

Харитина несе воду.

Відітє, какая проворная — як куля: і сюда, і туда! Ви дадітє три четверті, нічого з вами робить.

Цокуль. А, більш вже пропада! Нехай вже дві.

Борох. Єй, нельзя! Какая дєвушка, на всю округу не знайдеш: умная і проворная.

Харитина виходить з шинку і хутко іде за хату.

Гляньте! Не, ви гляньте, прямо — куля!..

Цокуль. Так пришли її завтра до мене з квітками, я сам з нею побалакаю, а ти не кажи їй нічого, не одговорюй!..

Борох. Знаєте, Василь Микитович, ви дайте Рухлі... ну... мішок картоплі... нехай не сердиться.

Цокуль. Та ти не здурів часом?

Борох. За чево здурів? За чево?.. Какая дєвушка... це-це! Як калина!

Харитина несе в'язку соломи у корчму.

(Борох тихо.) О!.. Ви придивіться, гляньте — какая она кругленькая...

Цокуль. Ходім, бо тут ще хто підслуха, — от когось чорт несе! (Іде.) Ходім!

Борох. Я буду іти з етого боку, а то у Семена зла собака...

Вийшли.

ЯВА X

Пилип і Маруся.

Пилип. Бог з тобою, коли не віриш, а я присягаюсь.

Маруся. Ти мене обманеш, а після осмієш, покинеш.

Пилип. А я тобі скажу, що у тебе Панас на думці, від того ти й боїшся їхать у город.

Маруся. Я Панаса зовсім не любила... так собі зійшлися, гуляли, думала — побеpемось, а тепер...

Пилип. Що?

Маруся. Ти знаєш...

Пилип. Ні, ти скажи сама.

Маруся (обніма його і цілує). От що! Боже мій, навіщо я тебе побачила і отруїла своє життя?

Пилип. Так кажу ж тобі: переходь у город, там будеш служить, я сам знайду тобі місце на п'ять рублів у місяць. У городі тільки й жить. Зайдеш у чайну — музика країна бур-вар — музика гра, або в тіатер підем, то там такого надивишся, що тут хоч сто літ живи, не побачиш: і на голові ходять, і колесом крутяться, стрічки з рота тягне, огнем, дихає — прямо очі розбіжаться; а тут що?.. Велике щастя, що за обірванця Панаса підеш замуж: буде кому бить, та й годі!.. Послухай мене. Та через год ти й сама себе не пізнаєш, як надінеш плаття з форнюром, а тут унизу клисе... Краля! Одно слово, тоді й старшина тут шапку перед тобою здійме.

Маруся. А мати?

Пилип. Мати тебе хлібом не годує, а я вийду з служби, то прийдемо сюди; тут і побеpемося. (Обніма її і цілує.) Так — так? Рішай!

Маруся. Ох! І матері жаль, і за тобою пропаду!

Пилип. Вибирай, хто миліший.

Маруся (обніма його). Не обмани, не одури ж мене, мій лебедику!

Пилип. Ти мене любиш, я тебе люблю, то, виходить, ніякого обману не буде.

В корчмі чуть хряск розбитого горшка.

Що це?

Маруся. Щось розбилось.

Пилип. Ходім мерщій у леваду — там порадимось.

Хутко зникають, обнявшись.

Голос Рухлі: "Ой вей! Молоко, молоко пропало! Ой вей мір, і два яйцу розбила!"

Голос Харитини: "Та то не я!"

Голос Рухлі: "От тобі, от тобі!"

Чуть, що б'є в єдину, аж гуде.

ЯВА XI

Харитина (вибіга з корч ми і тіка на другий бік кону). За що ви б'єтеся?

Рухля (вискакує з качалкою). За чево, за чево? Подлая хамка! Цілий глечик молока і два яйця розбила, а тобі за етово сказать: "Покорно благодару вам", — га?

Харитина. То не я, єй-богу, не я, то панич Сруль...

Рухля. Брешеш! Панич Сруль такоє делікатнеє дітю, што єтого не зробить... Іди в хату! Іди, кажу тобі, я тєбя буду колотіть!

Харитина. Не піду, бо ви й так добре мене били... я утічу, куди очі дивляться.

Рухля. Я тєбя і под землею знайду та у острог засадю, — бродяга ти!! Іди, кажу!

Янкель (вибіга). Мамаша! Ідіть у хату! Там будете кричать сколько влєзіть, а тут будуть люди сміяться... Таково почтєнная дама з качалкою драку дєлаєт... Пожалуйте, просю вас! (Тягне Рухлю в хату.)

Рухля. Пусти, я буду єйо колотіть, подлую!

Янкель. Образованная дама, колотіть на уліцу! Пс-с! Стидно!

Рухля. За чево ти мене тягнеш? (Рветься.) Пусти, гавару тебе!

Янкель. Мамаша, мамаша, прохолоньте! Просю вас с убєждєнієм. (Силою тягне її в хату.) Чістово скандал с такою горячово мамаша!

Зникли.

ЯВА XII

Харитина (одна). Боже мій, боже! За що ж я так мучусь? Всім чужа, всі чужі, ні до кого прихилиться, ні од кого порадоньки взять, — де ж мені в світі діться?.. Господи! Пошли ти мені смерть, остогидло мені життя моє осоружнеє, нехай я не буду отак весь вік поневіряться, бо як так жить, то краще отруїть себе, пропасти!!.

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Середина хати Цокуля. Одні двері прямо надвір, другі — збоку, у світлицю. Хата вбрана наполовину по-міщанськи.

ЯВА І

Цокуль (виходе з світлиці). Біда, та й годі! Жінка слаба, скрізь тебе шарпають, і товку в хаті не знайдеш! А тут ще Харитина цвяшком сидить у голові; що не думаю, а зверну на Харитину, — прямо збожеволів! Так і стоїть перед Очима! Хто-небудь рипне, то вже мені здається — вона... аж затрусюсь!..

Одчиняються двері.

О!..

ЯВА ІІ

Входе Янкель.

Цокуль (до себе). Тьфу! Жида чорт приніс.

Янкель. Здрастуйте.

Цокуль. А що скажеш?

Янкель. Тата прислали, штоб ви дали п'ять четвертей вівса.

Цокуль. Як п'ять? Що він, сказився? Три — договор був.

Янкель. Мамаша не хочет. Тата сварився з мамашою за чего-то довго, а послі мамаша сказалі: як п'ять, то они согласні, і тата послалі мене, штоб так і вам сказать.

Цокуль (набік). Догадався ирод... п'ять четвертей!.. Що ж, не дать?.. Так переманить Харитину?.. Рухля підніме гвалт, бумаги нема, і її потягнуть куди-небудь... Ні, силою нічого не вдієш. Треба дать. (До Янкеля.) А ти сам?

Янкель. Ні, я не сам.

Цокуль (до себе). Так і вона тут! (До Янкеля.) Хто ж там з тобою? Нехай сюди йде.

Янкель. Там коняка з повозкою і з мішками.

Цокуль (до себе). Щоб вона тобі здохла! (До Янкеля.) А більш нічого батько не казав?

Янкель. Казав, што тот чоловек зараз прийде, як ви согласні.

Цокуль. Ну, ходім...

ЯВА III

Входять дід і Панас.

Цокуль. Отже сьогодня всі наважились мішать мені, а тут ніколи і вгору глянуть. Чого вам?

Панас. Та я хотів пощитаться з вами, бо мені грошей треба.

Цокуль. Біжи, попереду скажи Петрові, щоб одміряв для Бороха п'ять четвертей вівса.

Панас (до Янкеля). Ходім, жидку!

Янкель. Жидку! Який я тобі жидку? Я єврей, я хазяйській син, а ти што? Свиня! Наймит...

Панас. Ну-ну! А то як заїду по потилиці, то на три дні забудеш і хто ти.

Цокуль. Та не зачіпай його.

Панас. Чого ж воно єрепениться? Поки світ сонця, жид буде жидом... Іди!..

Янкель (іде). Я скажу папашє, он будіть жаловаться на мирового.

Панас. І ти дурний, і твій папаша дурний.

Вийшли.

Дід. Завзяте!

Цокуль. Яке коріння, таке й насіння. Бач, як огризається, зараз до мирового.

Дід. Еге.

Цокуль. А зачепи нашого хлопця, то й змовчить.

Дід. Та нашому, хоч і по потилиці дай, то тільки скривиться, а жиденя настовбурчилось, як гиндик...

Цокуль. А що ви, діду, скажете? Кажіть, бо мені нема часу.

Дід. Та треба нові кулаки в колесо вставити, так оце прийшов вам сказать, бо старі пооббивалися, то так і стриба, так і стриба, ще поб'є колесо.

Цокуль. Чом же ви не вставите?

Дід. Нема у нас сухого дерева.

Цокуль. Так що ж його робить? Треба, у город їхать...

Дід. Та я назнав гарного грабка у покійного Козуба, треба б нам купить. Я вже питав, так стара хоче за нього п'ять злотих.

Цокуль (сміється). Глядіть, діду, може, ви до Параски залицяєтесь, що, знаєте, яке у неї і дерево є?

Дід. Та таки й справді залицяємось, але не знаємо, що з того буде.

Цокуль. О!

Дід. Та, бачите, наш Панас свата Козубишину дочку Марію, так звав мене ото якось туди, а я й побачив грабок, там же в сінях стоїть. А звісно, що кому, а курці просо.

Цокуль. Так от і купіть...

Дід. То я, як побачив те дерево, зараз і подумав: добре дерево для кулаків — сухе, як перець, — та й спитав ото, чи не продасть вона його. А вона і каже: "Продам", її чоловік тож був мірошник, то десь достав, покійний, на кулаки, ну, а тепер нащо воно їй...

Цокуль. Що ж вона — продасть?

Дід (наче й не чує). То я і питаю: "А скілько ж тобі?" — "Та, — каже, — дайте п'ять злотих". Такого дерева тут нігде не достанеш: там сухе, як перець, — сказано, для такого діла держав покійний.

Цокуль. Ви б поторгувались, може...

Дід. Його ті каторжні кулаки й на той світ загнали.

Цокуль. Поторгуйтесь, кажу...

Дід (своє). Шестерня, знаєте, зачепила за пояс, — не вберігся, — та як почала махать кругом себе, то доти махала, поки й душу з нього вимахала.

Цокуль (трохи голосніше). Може, вона продасть його за півкарбованця?

Дід. Ні, не продасть. Я давав. Шість гривень давав, так не бере. Сказано, чоловік був мірошник, то й вона зна товк. Як не п'ять злотих, то нічого й балакать.

Цокуль. Нате ж вам п'ять злотих та й купіть. (Дає гроші.)

Дід. Я запряжу коняку, бо тії колоди і вдвох не дотягнеш.

Цокуль. Запряжіть. А коли ж весілля буде у Панаса?

Дід. Сьогодня я його розпиляю, а завтра буду робить кулаки, — дерево сухе, добрі будуть кулаки, а то колесо так і стриба, так і стриба. (Пішов.)

Цокуль (один). Недочува трохи... Так Панас жениться? Погано! Я собі його маю на прикметі, щоб потім посватати його на Харитині, а він жениться... Погано!.. Треба щось придумати... яку-небудь поміху... Яку ж? Погано...

ЯВА IV

Входить Панас.

Цокуль. Ну що, поїхав жид?

Панас. Поїхав.

Цокуль (до себе). Скоро Харитина буде.

Панас. Там сердите бісове жиденя, — біда! Аж підскакує, аж міниться, як його жидком назвеш.

Цокуль. Нащо тобі гроші, Панасе?

Панас. Та бачите, хазяїн, я зовсім обносився... і...

Цокуль. То тобі небагато, рублів десять буде?

Панас. Е, ні. Я хочу всі гроші взять.

Цокуль. Всі? Що ти? Гроші круглі, розкотяться, а у мене вони цілі лежатимуть.

Панас. Коли ж діло не таке, щоб десяткою обійтися.

Цокуль. Що ж там?

Панас. По правді треба сказати: я жениться задумав.

Цокуль. Що ти, здурів?

Панас. Хіба всі ті, що женяться, дурні?

Цокуль. Здебільшого. Не совітую тобі, Панасе, спішить. Послужи ще рік, а я тобі таку дівчину висватаю, що на! Хазяїном зроблю. А женишся тепер: у тебе мало, у неї пусто, то цілий вік із злиднів не вилізеш.

Панас. Багата за мене не піде, а ця має хату і батьківський наділ, чого ж мені ще треба!

Цокуль. Що ж то за краля?

Панас. Марія Козубівна.

Цокуль. Ха-ха-ха! Найшов хорошулю! Та вона слаба, у неї, либонь, чорна болість, і батько її вмер від чорної болісті.

Панас. Чорна болість?! Зроду вперше чую...

Цокуль. То розпитай людей. Та ще я тобі скажу, що у мене грошей тепер нема більше як двадцять п'ять рублів, а всіх я тобі не віддам, бо й самому треба.

Панас. Як же воно буде?.. Я обіщав... Зділайте милость.

ЯВА V

Входить Мелашка.

Мелашка. Іди, Панасе, там тебе баба Параска кличе.

Панас. Параска?! Чого ж це вона?

Мелашка. Не знаю. Я не вспіла розпитать, бо ніколи, а вона чогось дуже стурбована і плаче.

Панас. Плаче? Що воно за напасть, чи не трапилось чого з Марусею? (Хутко виходе.)

Цокуль. Що ж там таке?

Мелашка. А чорт його зна! Дайте ключі або йдіть самі — треба борошна взять на хліб.

Цокуль (усміхається). Та я ж вчора, здається, давав борошна на хліб?

Мелашка. То ви давали вчинить, а тепер треба замісить.

Цокуль (підходе). Замісить, кажеш?.. Ну, добре, я зараз сам прийду у комору.

Мелашка. Та скоріще, бо перекисне.

Цокуль. Перекисне? О? Ти думаєш, як сама перекисла, то й хліб так скоро перекисне?

Мелашка. А ви почім знаєте, що я перекисла? (Сміється.)

Цокуль. Вже коли кажу, то, виходить, знаю.

Мелашка. То вам так здається від того, що самі вже починаєте пліснявіть...

Цокуль. Ах ти ж, вража бабо! То я заплісняв? Га? Заплісняв?

Мелашка. Ой! Ну вас, пустіть! (Ухиляється.) Ви тілько граться любите: сьогодня до мене, а завтра до другої, а на нашого брата поговір... (Одходить до дверей і сміється.)

Цокуль. Нащо ж ти порочиш мене? (Знову підходить до неї.) Ти ж сама знаєш, що я ще молодець...

Мелашка. Були молодець, а тепер...

Цокуль. Що? (Хоче зачепить.)

Мелашка (викручується). Молодець против овець!.. Та ну вас, раді, що жінка слаба. Ідіть давайте борошна, бо, єй-богу, тісто перекисне, тоді будете лаять. (Хутко виходить.)

ЯВА VI

Цокуль (один). Бач, уже заплiснявів, каже! Бреше. Досадно їй, що до неї одної не залицяюсь... Та нехай їй чорт! Коли й брать гріх на душу, то хоч за що путнє! От Харитина... А!! Не жаль і гріха прийнять... Ну й красива дівчина, і тілько тим ніхто не заміча, що обшарпана. Треба такого ока, як моє, щоб розгляділо! А нехай лиш я її приодіну, тоді побачимо, аж роти пороззявляють! І так же до душі вона мені, що й сказать не можна... Багато я їх знав, а тілько це друга така, що як гляну, так аж душно стане! Ще Мотря була така, і як же я її любив, жениться хотів, та батько розрізнили... а вона покрилась, сердешна, і з малою дитиною кудись повіялась... Ох-ох-ох!.. Не моя вина, бо не моя була воля, а любив я її дуже. Тепер коли що, то й пристрою: чи заміж віддам, чи так наградю, бо маю силу... Та що ж це Харитини нема? Невже як Рухля не пусте, то ніяким способом від жидів її не видереш?.. І овес забрали... Ні, брешете! Вже коли на те піде, то хоч би сто карбованців коштувало, аблаката найму, а свого докажу!.. Бродяга, каже, а вони й раді, що найшли гамана. А що, як не схоче сама? Ні, того не може бути; хто ж захоче сидіть у хліві, коли в хату кличуть? Треба тілько уміть

обійтись: приголубить, не показувать зразу замірів, а там... Та що я? Первина?.. Одначе треба подумать, як і що, бо тут її з'їдять. Перша Мелашка приревнує, а потім скаже жінці, а та, сердешна, слаба, то ще гірше заслабне... Треба так зробить, щоб усе було, як то кажуть, шито-крито! Всяке діло можна зробить до ладу, тілько треба попереду узлик зав'язать. Як той Соломон [2] казав: каже, як думаєш шить, попереду вузлик зав'яжи. Мудрі слова — іменно, вузлик! Який же вузлик зав'яжу?.. Скажу, що Харитина хрещениця. Це найкраще — хрещениця! Ще в Осиковатій, [3] скажу, хрестив, — видумаю кого-небудь, а тамошніх людей тут ніхто не знає... Оце буде перший вузлик — хрещениця!..

ЯВА VII

Входить Харитина.

Цокуль. Вона!

Харитина. Здрастуйте.

Цокуль. Здрастуй.

Харитина. Борох прислали квітки.

Цокуль (бере квітки). А ти давно у нього служиш?

Харитина. Давно.

Цокуль. І тобі не обісіло служити у жидів? Така хороша дівчина... Ти, мабуть, сирота?

Харитина. Сирота.

Цокуль (гладить її по голові). Бідна дитина! Я так і знав: бач, яка обшарпана... Чого ж ти служиш у жидів?

Харитина. Я б рада від них вирватися, та ніхто мене не прийме, бо я не знаю, хто я, відкіля я?.. Рухля так мене раз дуже побила, що я цілий тиждень лежала слаба, а як одужала, хотіла втікать, а мені сказали, що у острог посадять... Так і осталась.

Цокуль. І терпиш, що тебе жидівка б'є?

Харитина. Терплю.

Цокуль. І ніхто за тебе не заступається?

Харитина. Ніхто.

Цокуль. О боже! Сердешна сирітка!

Харитина плаче.

Чого ж ти плачеш? Не плач, голубонько! (Витира їй очі.) Не плач, бо й я з тобою заплачу... Хочеш до мене найняться?

Харитина. Я? До вас?

Цокуль. Хочеш?

Харитина (кидається до руки). Дядечку!

Цокуль (не дає руки). Не треба. Так, виходить, хочеш?

Харитина. О! мій боже, та хоч зараз! Як же я рада... Рада?.. А жиди? Вони розсердяться і запакують у острог...

Цокуль. Вже коли я візьмуся, то жиди не посміють — не бійся, а там, згодом, і бумагу тобі виправлю.

Харитина. Як ви її виправите, коли я не знаю ні свого прізвища, ні відкіля я? А жиди, мабуть, знають, бо я змалку була у їх родичів, та не скажуть...

Цокуль. Допитаємось. По ниточці дійдемо до клубочка... (Голубить її.) Тебе залякали, бідненьку.

Харитина. Я не хочу від вас уже одходить... я не піду до жидів... вони мене не пустять, будуть стращать, бить...

Цокуль. Заспокойся, заспокойся! (Цілує її в голову.) Я тебе нікому не дам в обиду.

Харитина. Так я зостанусь у вас?

Цокуль. Оставайся, оставайся... А у тебе там є одежа яка?

Харитина. Є там кохточка... є сорочка, черевики... і стрічка є...

Цокуль. Нехай воно жидам зостанеться, я тобі краще справлю. А грошей тобі не слідує?

Харитина. Одвернули всі гроші за телицю.

Цокуль. Як?

Харитина. Телиця упала в яму і залилася, а вони сказали, що я винна, та й одвернули.

Цокуль. От анахтеми! То ти так, як єсть, — уся тут?

Харитина. Окрім того, що я вам сказала, нема у мене нічого.

Цокуль. І бога не бояться — так обижать сироту! Ну, годі! Усміхнися ж, моя перепеличко, глянь веселенько!.. Отак... отак. Все в тебе буде. Тільки слухай, Харитино: ти усім кажи, що я твій хрещений батько. Чуєш?

Харитина. Ви мені рідний батько...

Цокуль. Так, отже, знай, що ти моя хрещениця; так і кажи усім, бо люде у добру душу не вірять і зараз почнуть, як собаки, брехать на вітер...

Мелашка (за дверима). Та йдіть-бо дайте борошна, а то розчина збігає, наказаніє господнє з вами.

Цокуль. Яй забув! Зараз! Пожди ж мене тут. (Пішов.) Не до розчини мені.

ЯВА VIII

Харитина (одна). І Панас тут... Боже мій! Панас... (Зітхає.) Хоч бачитиму його щодня, і то буде з мене!.. Яке несподіване щастя!.. Так я не сирота, у мене й батько є?.. Одним один чоловік за все моє життя знайшовся, що забалакав до мене з такою ласкою, з такою прихильністю, що серце моє бідне розтопилось... Як же й не батько? Та я не то душу, готова все життя своє йому віддать, постраждать за нього рада! О матуся моя рідная, матуся моя безталанная! Ти страдницею жила на цім світі, страдницею й померла. Ще й тепер бачу твоє замучене блідне лице, бачу тебе мертвою у якійсь корчмі на лаві; ніхто за тобою не плакав, чужа ти всім, була, а я, мала, сиділа в куточку і боялась поворушиться, щоб хто не примітив... Може, за муки твої, мамо, мені господь щастя посилає... Порадуйся ж тепер зо мною, порадуйся! Поблагослови свою дитину на новому місці! Не вмру тепер в корчмі, як

ти, безталанная, умерла... Боже милосердний! Прости мене, що я думкою часто ремствовала на тебе за свою долю! Тепер я бачу, що й про маленьку кузочку ти дбаєш...

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

Подвір'я Цокуля. Ганок справа. Комора і погріб зліва. Ззаду тин, за тином тік.

ЯВА І

Цокуль і аблакат.

Цокуль. Та зайдіть-бо в хату. Ну, на годину.

Аблакат. Ні, єй-богу, нема часу, і не просіть, потому, относітєльно сказать, діло весьма екстренноє. Я і так опізнився. Кажіть, яке у вас діло.

Цокуль. Ну та й уперті ж ви! Та, може, зайдете? А яка у мене наливочка є!..

Аблакат. Другим разом. Относітєльно сказать, я своє наверстаю.

Цокуль. Досадно. Так, бачите, яке у мене діло. Найняв я дівчину.

Аблакат виймає записну книжку.

Харитиною звуть.

Аблакат (записує). Харитина. Ну?

Цокуль. Тільки то й маємо, що Харитина; а хто вона, відкіля і як прозивається, — не знаємо.

Аблакат (записує). Непомнящая. Далі!

Цокуль. Треба документ добуть.

Аблакат. Трудно. Де ж вона попереду була?

Цокуль. Змалку служила у Манашки Шкроби в городі, він шинк і тепер має біля Землинського, там і мати її умерла.

Аблакат. Мало. (Записує.) Открить званіє і виправить документ.

Цокуль. Вже постарайтесь, Харитон Харитонович, бо без документа держать небезпечно, а за труди не будете обіжені.

Аблакат. Та що там?.. Коням сінця та вівса, жінці — пару гусей, масла, борошенця, возів два топлива, з четверть картоплі, а мені рубликів п'ять на марки — і доволі, я за великим не ганяюсь! Ну, прощайте, бо ніколи. (Пішов.)

Цокуль. Прощайте.

ЯВА II

Цокуль (сам). Я за великим, каже, не ганяюсь! Гуси, сіно, овес, масло, борошно, топливо, ще й п'ять карбованців — це мало! І так він усе: грошей, правда, мало бере, а як полічить, то воно виходить один чорт; тілько якось здається східніще нашому брату дать йому то сим, то тим, а готових грошей жаль. Та коли б виправив документа, бо я терпіть не можу раз у раз оглядаться, як зацькований вовк. Всі під богом ходимо, часом що трапиться, а тут не знаємо, і хто вона... Закидав їй і

так, і так — мовчить. Чи прикидається, чи й справді не розбира? Попробую ще сього-дня... скажу прямо, а коли що, то й налякать можна... Ну, Мелашка, то прямо чортом дише! Не віре, бісова баба, що хрещениця... Дарма, треба і її чим-небудь загодить, щоб не пащекувала. (Пішов у хату.)

ЯВА III

Дід і Панас.

Дід. Біжи, сину, скажи, щоб дали мені лом. Та чого ти все журишся? Чи стоїть же Марія того, щоб так убиваться за нею? Та такий молодець десять ще дівчат знайде.

Панас. Який їх чорт і шукатиме після цього, але не в тім сила...

Дід. Ну, а в чім же?

Панас. Досада мене їсть! Я любив її, душі в ній не чув, а вона обманила мене, посміялась надо мною.

Дід. Вона гірш посміялась над своєю вродою, ніж над тобою!.. Москаль її покине, бо такі недовго живуть вкупі: як зійшлись, так і розійдуться. І що ж потім? Сором виїсть очі. А згодом, позичивши у сірка очей, хоча і привикне до свого прізвища, та що ж з того? Вір мені, що вона буде плакать не раз, проклинаючи свою долю, бо все її життя попсоване навіки. Мені жаль її, серце болить за такими бідолахами, що через свою необачність гублять себе на весь вік... Нещасна вона, сину, пожалій її...

Панас. О, бодай вона не діждала, щоб я її жалів! Якби бачив, що потопає, то ще й притокмачив би кляту — нехай тоне!

Дід. Гріх так, сину. Виходить, ти не душу в ній любив, а тіло.

Панас. Е, діду! Не знаю я, де та душа живе, а мабуть, в тілі, бо більше нігде їй буть! Любив же я її увесь, отак як тут стою! А вона?.. Що вона полюбила? Поважилась на гудзики блискучі. Наш брат замурзаний, як корінь той від дуба чорний, бо в землі копаєшся, а москалик чистенький, у них у кожного гребіночка і дзеркальце! О! Проклята жіноча порода! Вам аби пика гарна, убрання чисте, та щоб фиглі умів робить...

Дід. Це ти спересердя так балакаєш, ще не вгамувався, ще любиш Марію.

Панас. Нехай вона вам пропаде!

Дід. Не кажи так, сину, не кажи. Всі ми грішні. Краще заспокойся, не сумуй; бач, аж почорнів, — мені жаль тебе!.. Піди ж скажи, щоб дали лома.

ЯВА IV

З ганку виходять Харитина й Мелашка. Харитина одягнена гарно.

Харитина. Здрастуйте, діду, здрастуй, Панас!

Мелашка. Бачите, яка у нас молода клюшниця?

Дід. А що ж тут дивного? Кому ж більш повірить — звісно, хрещениці.

Мелашка. Хрещениця! Ха-ха-ха!

Харитина. Чого ви, тітко, смієтесь?

Мелашка. То вже я знаю. Що ж ти мені забороиш сміяться, чи як?

Харитина. Господь з вами, смійтеся собі, хіба я вам бороню! Дивно мені тілько, що ви раз у раз сердитесь на мене, наче я вам стою на перешкоді.

Мелашка. Я? Сердюсь? Ха-ха-ха! Не знала на кого сердиться...

Харитина (одмика комору). Що ж, я винна, що мені ключі дали?

Мелашка. Подавись ти ключами своїми.

Харитина. У вас другого й слова нема — тілько "подавись". Гріх вам, тітко.

Мелашка. Мені очей не замажете, ні...

Харитина. Не знаю, що вам і сказать...

Мелашка. Не треба мені нічого казать, я й сама добре знаю.

Харитина. Що ж ви знаєте? Кажіть, я нічого не боюся...

Мелашка. Ти й сама знаєш! Годі вже, давай борошна мерщій!

Пішли в комору

Дід. Злобствує молодиця, що не їй ключі дали... Вона думала теє, а вийшло онеє... (Підходить до комори.) Дайте лиш мені лома — он стоїть.

Мелашка (подає з дверей). Нате.

Дід (до Панаса, котрий сидить на колоді замислившись). А мені ця дівчина до душі: така хороша, та смирна, та увічлива...

Панас. Та так і зиркає, де б москаля знайти або інчого прудиуса...

Дід. Та й сердитий же ти! Ну, бог з тобою... Піду ж я до млина. Ще треба камінь накувать. Заходь увечері в млин, побалакаємо — може, я тебе розважу. Послухаєш мене — легше на душі тобі буде; я, сину, знаю, почому хліб і сіль почім, а ти ще молодий... (Пішов.)

Панас (один). З думки не виходить Маруся. Не маю сили забуть кляту... І злість бере на неї, — здається, убив би, анафему, — і жаль мені її, серце за нею болить... о-о, щоб ти пропала!..

Мелашка (іде з міркою борошна з комори). Чи бачиш, яка принцеса стала?

Панас. Хто?

Мелашка. Хіба ти нічого не помічаєш?

Панас. Та чого тобі треба?

Мелашка. Придивись, як вбрав Харитю, жидівську наймичку!.. Думаєш, вона справді хрещениця?

Панас. А мені яке діло: може, й хрещениця.

Мелашка. Ти через свою Марію одурів. Вона з хазяїном живе, єй-богу.

Панас. А ти почім знаєш?

Мелашка. Я сама бачила, як вони обнімались, цілувались.

Панас. Так що? Нехай живе.

Мелашка. Як що?.. Хазяйкою зробив, ключі віддав...

Панас. А тобі заздро?.. Гарні ви всі.

Мелашка. Заздро? Тю, навісний! Є чому зазіхать.

З комори виходить Харитина й замикає двері.

Іде. Хрещениця. Ха-ха-ха! Бач, яка пишна! Тьфу. (Іде на ганок.) Ну, супостат, не я буду, щоб тобі не доказала. Як передо мною присягався, що мене одну любе, а тепер клюшницю завів. Буде знать хазяйка, буде! Коли б, господи, їй полегшало, випре вона цю хрещеницю, випре!! (Пішла.)

ЯВА V

Харитина й Панас.

Харитина. Панасе.

Панас. Ну?

Харитина. І ти на мене сердишся?

Панас. З якої речі?

Харитина. Не знаю, а тілько бачу і серцем чую, що тут всі против мене вогнем дишуть. Нехай Мелашка, може, їй заздро, що мене до ключів приставили, а ти чого?

Панас. А тобі що до мене? Ти тепер вбрана, як пані, щаслива...

Харитина. Та серце у мене болить і на душі важко, що всі наче завидують мені, відступаються від мене. От і ти сказав, що я вбрана, як пані, наче тебе пече моя непошарпана, чиста одежа.

Панас. Вона й тебе буде пекти.

Харитина. Пекти! Що ти кажеш?

Панас. Те, що чуєш...

Харитина. Бач, сердишся, а я надіялась, що ти порадником моїм будеш.

Панас. Пізно вже.

Харитина. Чого пізно? Господь з тобою... Що ти вигадуєш?

Панас. Та яке мені діло до тебе? Одв'яжись!

Харитина. Не сердься на мене.

Панас. Чого ти лізеш у мою душу?

Харитина. Ти сердишся на Марусю, а на мені злість зганяєш!

Панас. Не згадуй її мені! І ти не краща. Терпіть не можу я все жіноче кодло!

Харитина. Чим же я винна? Що ж я тобі зробила? Мені й так важко між чужими, ні до кого слова сказать, один хазяїн...

Панас. Голубить?

Харитина. Як батько, спасибі йому.

Панас. Співай другому. Думаєш, я не знаю? Всі знають.

Харитина. Що знають, Що знаєш? Кажи. Кажи хоч ти, не муч мене, бо й Мелашка щось натяка, а я не второпаю...

Панас. У! Свята та божа!

Харитина (набік). Господи, поможи мені, наверни його душу до мене. (До Панаса.) Панасе... я тобі признаюсь...

Панас. Не треба.

Харитина. Не можу більш мовчать, серце моє в'яне, сохне... вислухай мене, просю тебе...

Панас. Та чого ти до мене причепилась?

Харитина. Вислухай! Я хотіла собі смерть заподіяти, а тут хазяїн підвернувся...

Панас. А ти й ожила?..

Харитина. На світ народилась! Гірко мені було у жидів, і я раділа, серцем раділа, що буду тут, де й ти, служить, щоб хоч дивиться на тебе! А тут і щастя мені усміхнулось, — прости мене, мій боже, — я і землі не чула під собою, коли Марусі Не стало на селі, бо давно вже тебе люблю, мій соколе ясний, і до смерті любитиму, тілько не цурайся мене!

Панас. Любиш? Бреши інчому!.. Я знаю, що ви любите: Маруся ґудзики, блискучі полюбила, а ти достатки і гарну одежу!

Харитина. Ні, серденько моє, ні, мій милий, мій любий, я тебе, тебе одного люблю.

Панас. Любиш? А, прокляте насіння! Бач, як співа!.. Одною рукою будеш обнімать мене, а другою — хазяїна?

Харитина. Схаменись! Що ти говориш? Не пороч мене.

Панас. Ха-ха-ха! Не пороч! Хрещениця! Яка ти хрещениця? Любовниця хазяйська! Хіба я не знаю?.. Та нехай мене сатана задавить, коли я тепер повірю хоч одній дівчині або жінці!..

Харитина. Панасе, вислухай мене, я тобі всю правду розкажу...

Панас. Що ти мені будеш гріхи свої покутувать — я не піп. (Хоче йти.)

Харитина (придержує його). Постій!

Панас. Геть!.. Не муч мене своїм покаянієм, мою душу й так гробаки точать!

Харитина. Та що ти...

Панас (одпиха її). Одв'яжись! (Хутко пішов.)

Харитина. І не слуха! Боже мій, боже! За що ж він так наругався надо мною?.. Душу мою й серце моє потоптав ногами, оплював і одвернувся!.. (Плаче.)

ЯВА VI

Входить Цокуль і стає на ганку.

Цокуль. Де ж це Харитина? І чого воно мені наче страшно до неї прямо приступить?.. А, дурість! (Побачив Харитину.) Чогось замислилась. (Підходе до неї.) Харитино!

Харитина (здригнула). Га?

Цокуль. Ти плакала, об чім?

Харитина. Ох!

Цокуль. Що з тобою?

Харитина. Тяжко мені!

Цокуль. Дивно!.. То, може, ти до жидів скучаєш? Іди, я тебе не держу.

Харитина. До жидів?! Нехай бог боронить... Не проганяйте мене, дядечку...

Цокуль. Що ж з тобою? Говори!.. Ну, заспокойся ж, моя ясочко! Ну, ну, годі ж, годі! (Голубить її.) Кажи товком, що трапилось? Не крийся ж передо мною! Бач, який я до тебе щирий! Кажи по правді все, все...

Харитина. Дядечку, голубчику, тілько ви мене жалієте, як батько рідний!.. Простіть же мені, я так... я нічого... я божевільна... я не знаю сама, що балакаю, не питайте мене.

Цокуль. Ні, так не приходиться. У тебе щось є на душі, нащо ж ти мене обманюєш? Кажи правду.

Харитина. Не можу.

Цокуль. Чом?

Харитина. Стидно.

Цокуль. Чого ж тобі соромиться? Тут нікого нема, кажи.

Харитина. Панас... я з Панасом...

Цокуль. Ну?

Харитина. Я соромлюсь же розказувать...

Цокуль (набік). Угу! Це й добре, — менче клопоту. (До Харитини.) Що ж, він тепер цурається тебе, чи як?

Харитина. Він каже... що я... з вами живу...

Цокуль. Ревнує? Ха-ха! Ну так що ж? А якби й справді так? Він же від тебе одвертається, він тебе не любе?.. То й плюнь на нього! На біса тобі Панас здався? Люби того, хто тебе любе. (Голубить її.) А ти знаєш що? Візьми та й полюби мене, на злість йому! А я тебе люблю стократ більше, ніж Панас, я тебе буду жалувать, ти у мене будеш хазяйкою... га? Чого ж голову повісила? Хіба не однаково? Панас від тебе відцурався... знову, поголоска йде, то хоч заріжся, тобі не повірять. Нехай говорять, — плюнь! Ти бідна дівчина... хто тебе візьме з такою славою, а я тебе віддам заміж, дам придане, то й Панас візьме... Ну, повеселішай! Глянь на мене! (Обніма Харитину.) Я давно тебе люблю, щаслива будеш у мене.

Мелашка (на ганку, набік). Ач, як прилипа! (До Цокуля.) Ідіть у хату, жінка кличе.

Цокуль. Зараз. (До себе.) Ну й бісової пари молодиця! Раз у раз на перешкоді мені стає, так і зорить. (До Мелашки.) Чого ж стоїш?

Мелашка. Хіба що?

Цокуль. Геть пішла!

Мелашка. Куди ж пак!

Цокуль. Отже, я сьогодня тобі в'язи скрутю.

Мелашка. Чого це ви причепились? Хіба я знала, що у вас тут люба розмова?

Цокуль. Яка люба розмова? Що це за речі? (Підступа до Мелашки.)

Мелашка (хутко йде в хату). Знаєш добре й сам...

Цокуль (іде за нею). Стривай же, матері твоїй сто чортів, я тебе сьогодня провчу.

ЯВА VII

Харитина (сама). Що ж це зо мною? Спала я, і мені снилося, чи воно й справді так було?.. До пам'яті не дійду, нічого не розберу... Стривай... стривай!.. Що вони... що він мені тут казав?.. Я давно тебе люблю... на злість Панасові полюби мене... щаслива будеш. Так, так... Боже мій! На злість — і щаслива? Так он яке щастя, он яка доля мене голубить, пригортає, одягає?.. А нащо ж ти одіпхнув мене, моє серденько, Панасе мій коханий? Чом же ти серцем своїм не почув, що тебе одного люблю, тебе одного душа моя бажає? Нащо ж одвернувся від мене, покинув мене, безпомошную, на поталу? Що ж мені робить, де шукать порадоньки?.. Не знаю!.. Не знаю!.. Так вимучилась, що ледве стою... у

голові пече, наче хто залізо до мозку прикладає!.. О боже мій, змилуйся надо мною! Невже ж це така у мене доля? А другої, кращої, доброї — нема?.. Нема! А де ж ти, де? Вернись же до мене, моя пошарпана, знівечена доле, вернись і заспокой мою вимучену душу.

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорація другого акту.

ЯВА І

Цокуль і Мелашка.

Цокуль. Якщо той, то я тобі куплю отаку квітчасту хустку, дорогу, одеську!.. Та що хустку, я...

Мелашка. Нащо мені хустка, не треба мені вашої хустки.

Цокуль (лащиться). Меласю! Ну, не сердься. Ти думаєш, я тебе обманюю? Єй-богу, ні. Тілько поможи мені повернуть діло так, щоб Панас її посватав, то побачиш, як тобі буде добре.

Мелашка. Знаю я вас!

Цокуль. Отож-то бо й є. Ти мене знаєш, я тебе знаю...

Мелашка. Як тоді били... Я вам цього і в вік вічний не забуду.

Цокуль. Чортзна-що нагадала! Раз той чи два, згарячу, дав по потилиці... а зате тепер, я тебе... он як...

Мелашка. Ну, тілько ж обманете — побачите, що я вам нароблю.

Цокуль. Так побалакаєш?

Мелашка. Попробую.

Цокуль. От моя умниця!

Мелашка. Не поспішайте хвалить; ще хто його знає, що з того буде?

Цокуль. О, я знаю, що коли ти візьмешся за діло, то воно піде як по маслу. Іди ж, поклич Панаса до мене та закинь йому кілько слів. Виручай, чорноброва! (Іде у світлицю.) Ну, вскочив!

ЯВА II

Мелашка (сама). Попався чортяка! А тепер скаче, як собачка на лапках, та лащиться. Так тобі й треба! Наскочив на дурну і боїться, щоб не ославила або сама собі чого не заподіяла. Попереду старців гнав, а тепер закликав на ніч. Зовсім посмирнів. Стривай, наробить вона тобі шелесту. Панаса я покличу, балакай з ним сам, а я мовчатиму — і то доволі з тебе! Мені що? Хоч так, хоч так, а вона тут жити не буде, мені ж цього тілько й треба! О, ненавидю Харитю і на перехід. Ще й бив мене, ірод, за неї.

ЯВА III

Входе Харитина.

Харитина. Де я їх поділа...

Мелашка. Чого ти шукаєш?.. Не шукай: що з воза впало, то пропало. Хіба я тобі поможу?

Харитина. Може, ви бачили?

Мелашка. Кого?

Харитина. Ключі.

Мелашка. Ха-ха! Почім же я знаю, де ти їх загубила? Може, чи не знає хазяїн?

Харитина (набік). Як гадина, сичить.

Мелашка. Спитать? Чи сюди покликать?..

Харитина. Кого?

Мелашка. Та його ж... ха-ха! Зовсім ошаліла. (Пішла.)

Харитина (сама). Потішається надо мною, згнущається, радіє і повсякчас ріже мене своїми речами!.. А Панас?.. Боже мій! Мовчить, а гляне — усміхнеться... Здається, якби ніж сюди застромив, не так би боліло, як від його усмішки болить... Тяжко мені, гірко мені, душа болить, а за серце мов гадина смокче... Здається, й кістки болять, онемощіла зовсім...

Входе Цокуль і довго дивиться на Харитину.

Цокуль. От зачепив, уже й не рад! Ходе, як тума, сяде — сидить по часу, мов нежива. (Підходе до Харитини.) Харитино!

Харитина (здригнула). Ох!

Цокуль. Це я. Ну й чого ти така смутна?

Харитина. Не знаю.

Цокуль. Повеселіщай-бо! Глянь на себе, — ти зовсім як нежива: кращу в труну кладуть.

Харитина. О, коли б мені умерти скоріше!

Цокуль. Тілько жалю завдаєш мені. Ну, скажи, чого ти хочеш, я все зроблю...

Харитина. Нічого мені не треба! Я не можу людям у вічі дивиться, силкуюсь — і не можу... на кого не гляну — всі сміються...

Цокуль. Та то тобі так здається! Люде сміються доти, поки до серця приймаєш їх глум; а ти не приймай, дивися їм усім сміливо в вічі, то зараз перестануть.

Харитина. Не можу, не можу! Пече мене отут, пече, я місця собі не знайду.

Цокуль. Та вже ж не вернеш...

Харитина. Не вернеш!.. Знаю... знаю... ох, знаю!

Цокуль. Ну, заспокойся... я зовсім не так думав... ти сама тоді казала... (Про себе.) От ускочив!

Харитина. І Панас зна, зна і сміється...

Цокуль. Панас?.. Ти тілько повеселіщай, будь умниця... Панас тебе посвата...

Харитина. Посвата? Панас? Ха-ха-ха!

Цокуль (до себе). От навіжена!.. Аж страшно... чи не збожеволіла вона?

Харитина. Пізно... пізно... пізно...

Цокуль. Та що ти вигадуєш? Угамуйся... Не ти перша... Ніколи не пізно, тілько розум треба мать... Ти мене слухай. Я Панаса заспокою, він мені повіре. Нащо ж йому казать про те, що він буде знать потім? А я тебе просватаю за нього, як дочку, дам придане... Єй-богу, не брешу, і все обійдеться добре, побачиш!

Харитина. Ні, я його обманювать не буду, я все йому сама скажу... Йому скажу, жінці вашій скажу, скажу всім людям — нехай заплюють мене, може, мені легше буде!..

Цокуль. О господи! Харитиночко! Одумайся! З якої ж речі ти будеш страмить так і себе, й мене?

Харитина. Гірш не буде. Я тілько правду скажу.

Цокуль. Хто ж в такім ділі правду каже? Послухай же мене, я тобі добра зичу! Я ж тебе люблю, я ж тебе приголубив, я ж тебе од жидів узяв обшарпану, а тепер глянь на себе...

Харитина. Я все вам кину під ноги, не треба мені нічого вашого! Воно давить мене — дихать не можу. Я була обшарпана, та зате у вічі сміливо дивилася усім, а ви дали мені одежу гарну, обморочили, одурили мене, знівечили мене, життя моє отруїли, — спасибі за ласку! Нічого мені од вас тепер не треба!.. Не говоріть до мене: кожне ваше слово отрутою падає на мою душу... (Хутко виходе.)

Цокуль (сам). Постой-бо! От біда!.. Був я в бувальцях, а такого ще не траплялось... Одна надія на Панаса... Це вона згарячу так балака, а як

він посвата, то посоромиться признаться, а там обійдеться... Поколотяться, поколотяться та й вгамуються! Ну, рахуба!

ЯВА IV

Входе Панас.

Панас. Мелашка казала, що ви кликали мене.

Цокуль. Та кликав же... Хочу з тобою побалакать. Слухай, Панасе. Ти давно у мене служиш, парубок чесний, працюєш щиро, і я тебе люблю, як рідного.

Панас. Спасибі вам, хазяїн.

Цокуль. Дітей у мене нема, нікому буде й добрим словом згадать... Так я хотів би тебе хазяїном зробить.

Панас. Дай боже вам вік довгий за таку ласку до мене.

Цокуль. Тілько мені треба попереду знать: чи ти вже забув свою Марусю, не тужиш за нею?

Панас. Е, хазяїн, чого люде не забувають?.. Спасибі дідові — настановляли — і я угамувався, та й ніколи за працею турбоваться.

Цокуль. От і добре! Так от що. Треба тобі жениться.

Панас. А що ж, я не від того, тілько дівчини у мене нема на прикметі.

Цокуль. Я тобі знайшов гарну дівчину, пам'ятаєш, як колись радив?

Панас. Пам'ятаю. А хто ж та дівчина?

Цокуль. Вгадай. Вона тут близько.

Панас. Чи не Харитина?

Цокуль. А ти почім знаєш?

Панас. Та так, догадуюсь.

Цокуль. Може, й сам на неї стріляєш, що одразу відгадав, га? Ну, а що б же ти сказав?

Панас. Дівчина вона гарна, кращої жінки мені б і не треба.

Цокуль (набік). Слава ж тобі господи! (До Панаса.) А як вона тебе любить, то й сказать не можна: від кохання зовсім змарніла, як нежива ходить, єй-богу!

Панас. Може, й справді вона мене любить, тільки я не буду її сватать...

Цокуль. Отакої!.. Чого ж так?!

Панас. Недобра слава про неї є.

Цокуль. Е, хлопче, добру славу не скоро наживеш, а недобра сама прилипне, особливо до бідної сироти.

Панас. Та воно так, тільки як опечешся на молоці, то й холодну воду студиш.

Цокуль. Яка ж там слава?

Панас. Та бог там з нею, не моє діло; а тільки сватать я її не буду.

Цокуль. Ні, ти повинен сказать, може, вона й справді яка непутня, а я за неї піклуюсь.

Панас. Ні, хазяїн, не скажу, — не приходиться.

Цокуль. То не приходиться ж тобі й порочить її передо мною... Кажи, що там за брехні: вона — моя хрещениця.

Панас. А люде кажуть — любовниця...

Цокуль. О господи! Так он що!.. А щоб їм печінки пухирями взялися, коли це правда! Я її хрестив ще в Осиковатій, а тут, розпитавшись, і довідався, та й узяв до себе. Одягнув бідну сироту, що поневірялась у жидів, а вони, бач, що вигадали! Покарай їх, господи, за таку неправду до бідної сироти. А господи, а господи, ну, люде!

Панас. Та невже то все брехня?

Цокуль. А ти й тепер не ймеш мені ще віри? Де ж твій був розум, що ти переказам повірив? І не сором же тобі? За кого ж ти мене маєш, хіба я в бога не вірую, кому ж я зробив яку кривду, скажи, скажи?.. О люде, о недовірки!.. Ну, хочеш, я образ поцілую, я присягну!..

Панас. Я й вірю вам, хазяїн, і не вірю! Ви присягаєтесь, що ця неслава — брехня, а Мелашка божиться, що правда, що сама бачила.

Цокуль. Мелашка?! О, клята брехуха! Нехай же скаже при мені! (В двері.) Мелашко, Мелашко! А іди сюди!.. Побачимо!.. Ач, яка завислива лукава молодиця! Хіба ти не знаєш, яка вона лиха?..

Входе Мелашка.

І ти бога не боїшся?

Мелашка. Що там?

Цокуль. Брехні пускать такі про Харитину!

Мелашка. Свят, свят! Нічого я про неї не казала.

Панас. Брешеш! Ти мені казала, що вона живе з хазяїном!

Мелашка. Бреши ти сам, божевільний! Я за ключі, що їй дали, розпалилася, а згарячу, може, й сказала яку дурницю, так мало що не скажеш у серцях — вільно тобі повірить! Я знаю тілько те, що вона тебе, дурного, любить без міри, а ти слину пускаєш за хвойдою Марусею, та й годі!..

Панас (кидається на Мелашку). Відьма ти проклята! Я вб'ю тебе!

Мелашка (тіка в двері). Тю! Навісний!..

Панас. Так он яка правда!.. Прости мене, мій боже! Сам сирота і скривдив так тяжко сироту! Мені соромно й глянути на неї; вона відцурається тепер від мене, як я попереду від неї відцурався!

Цокуль. Та про це не журись! Тілько побалакай з нею приязно, то вона все забуде, бо любить тебе, сам ти знаєш.

Панас. Дай боже! І я її люблю щиро! І першому, хто почне поговір пускать, розірву пащеку! Спасибі вам за вашу прихильність до мене. Я з Харитиною сьогодня побалакаю, і якщо моє щастя, то хоч і в неділю до шлюбу.

Цокуль. Нехай тобі бог помагає, а я зарані благословляю.

Панас. Спасибі. (Пішов.) О, лукава людина, як же скривдила бідну дівчину!

ЯВА V

Цокуль, а потім Мелашка.

Цокуль (один). Одлягло від серця! І то недобрий чоловік, хто з дівчатами зв'язується. Прямо як спутаний ходив! Тепер трохи полегшало. Коли б тілько не здуріла та не призналася, — пропаде вся праця.

Входе Мелашка.

Мелашка. А що, як діло?

Цокуль. Іде, як колеса на мазі!

Мелашка. Дякуйте ж.

Цокуль. Спасибі. О, моя ти куріпочко! Гляди ж не схиби.

Мелашка. Та я своє зроблю, мовчатиму... а ви?.. Мене обнімаєте, а на других моргаєте...

Цокуль. Не нагадуй вже, годі! То лукавий попутав. Піди ж подивись, що там робиться, — доводь діло до кінця.

Мелашка. Тепер треба їх звести, та я боюся Панаса.

Цокуль. З Панасом нічого балакать, ти Харитину напути...

Мелашка. Глядіть же. (Пішла.)

Цокуль (один). Одної здихаюсь, друга причепиться! Ну, та цю можна й по потилиці заїхать! Ху, аж упрів. Піду хоч одсапну... (Пішов у світлицю.)

ЯВА VI

Входе Харитина, одягнена, як у першій дії.

Харитина. Скинула одежу, соромом моїм зароблену, і легше мені стало. О моя убогая, полатаная, кривавицею заробленая одежа! Яка ти мені мила тепер! Тілько тебе наділа — і порадоньку зараз знайшла. Прощай, багатая оселе, прощай!.. Важко мені було жити, та легше було дихати, поки я тебе, багатая оселе, бачила тілько віддаля, а переступила твій поріг — і ти запалила мій покій вогнем пекельної муки! Бодай же і ти понялася вся вогнем... (Кладе ключі на стіл.) Бодай і вас іржа була із'їла раніш, ніж я вас в руки взяла... Прощайте!.. Бог з вами, прощайте! (Іде.)

Мелашка, їй назустріч.

Мелашка. Куди це ти так нарядилась?.. Ми тебе тут просватали, а ти...

Харитина. Піду звінчаюсь!.. Звінчаюсь!.. Прощайте! (Хутко виходить.)

Мелашка (сама). Стривай!.. Куди ж це вона справді? Чудно. А, чорт її бери, мені однаково, аби з двору. Треба сказать йому. (Іде до світлиці.) Хазяїне, а йдіть сюди!

Входе Цокуль.

ЯВА VII

Цокуль. А чого ти?

Мелашка. Харитина втікла.

Цокуль. Ну! Куди?

Мелашка. Не знаю. Переодяглась в стару одежу і пішла. Я її питаю: "Куди?", — а вона, мов несамовита, каже: "Звінчаюсь... звінчаюсь... звінчаюсь..."

Цокуль. Та ти не брешеш?

Мелашка. Побий мене бог! Он і ключі кинула.

Цокуль. Еге! Поклич мерщій Панаса.

Мелашка. Чи не до Рухлі знову! (Вийшла.)

Цокуль (сам). Що ж та гава, Панас, і досі робив?.. А може, вже балакав і вона призналася йому? Чого доброго! І вродиться ж таке божевільне... А, побила мене лиха година з нею. Коли б чого не наробила! Чогось аж острах мене взяв. Ну що, як вона пішла до Рухлі та почне славить?.. Це так!.. От тобі й титар!.. А, краще б я був осліп на той час, як ти мені в око запала.

ЯВА VIII

Входять Панас і Мелашка.

Цокуль (до Панаса). Ти ще не бачився з Харитиною?

Панас. Та її ще не було і в хаті.

Мелашка. Вона в коморі переодяглась.

Панас. Де ж вона, що з нею?

Цокуль. Збожеволіла від кохання до тебе, от що!

Панас. Нехай бог боронить! Та де ж вона?..

Цокуль. Утікла. Чи не до Рухлі знов пішла? Біжи хутенько, та побалакай з нею любенько, та заспокой її, та поверни додому.

Панас. Та я її на руках принесу! (Виходить хутко.)

Цокуль (до Мелашки). А ми ходім пошукаємо її по оселі, чи не зачепилась вона за бантину... От нещастя, от нещастя!..

Мелашка. А вам що? Ледачому туди й дорога! Нащо вона вам здалася?.. Хіба я вас не кохаю?..

Цокуль. Та відчепись ти к чорту з коханням: в печінках вже воно у мене сидить.

ЯВА IX

Входе аблакат.

Цокуль. Ну, слава богу, що ви приїхали! А я вас жду-жду, не діждуся... Тут мені халепа з цією дівчиною: одно, що бродяга, а друге, здається, збожеволіла... Оце зараз — одежу покидала, ключі кинула і кудись повіялась; послав шукать її скрізь — боюся, щоб чого не заподіяла. (До Мелашки.) Іди ж мерщій, шукай Харитину...

Мелашка іде.

(Гука вслід.) Забіжи у млин, спитай діда, чи не бачив... (До аблаката.) Що ж? Бумага є?

Аблакат. Та чого ви так збентежені? Заспокойтесь...

Цокуль. Диво! Збентежений!.. Я й сам не знаю, як вам сказать... Наче боюсь чого... Та об цім не будемо балакать; я рад, що хоч ви приїхали; кажіть же, чи дознались, відкіля вона, чи є бумага?

Аблакат. Діло справив, относітєльно сказать, акуратно... Вона ваша землячка, з Осиковатої...

Цокуль. Як?

Аблакат. Да так, з Осиковатої, ви повинні знать її матір.

Цокуль. Чия ж вона?

Аблакат. Насилу добився метрики... від того й забарився... Манашка тілько й знав, що з Осиковатої і що матір її звали Мотрею...

Цокуль. Мотрею?

Аблакат. Мотря, покритка... жила у баби Сичихи, в город прийшла з маленькою дитиною, сама умерла, а дівчинка виросла у Манашки, — оце ж вона й є, Харитина... от і метрика. Та що з вами?

Цокуль (опускається на лаву). Мотрина... Мотрина... Боже! Змилуйся...

Аблакат. Заспокойтесь, относітєльно сказать, викушайте води. (Подає.)

Цокуль. О господи! (Падає навколішки.) Аж ось коли ти покарав мене за моє лукавство, за мій гріх великий, тяжко покарав! (Б'є себе в груди.) Душогуб!.. Душогуб!.. Нема мені місця на землі, і земля не прийме мого тіла, кістки мої викине... Покарай же мене, господи, тяжче покарай, на душі, на тілі, тільки прости, прости мене! (Ридає.)

Аблакат. От так і проізшествіє!

Завіса.

ДІЯ П'ЯТА

Гребля. Млин водяний.

ЯВА І

Дід виходе з млина.

Дід. Нахмарило, мабуть, дощ буде. Води, слава богу, доволі, а як лине, то ще прибавиться. Треба буде на яловім опусті заставки піднять, якщо великий дощ піде.

За коном чуть гомін і регіт.

Яке виробляють! Сказано — кров гра. Згадаєш своє — те ж було! Давно, а здається — вчора.

За коном співає гурт.

Он як затинають! (Пішов у млин.)

Ой на горі, на горі, [4]

На батьковім полі,

При знакомім табуні

Гуляв кінь на волі.

Спіймав козак коника,

Загнуздав гнуздою,

Сунув ногу в стремено —

Лети, кінь, стрілою!

Біжи, біжи, мій коню,

Високо несися,

Під милої ворота

Стань, остановися!

Стань, остановися

Та вдарсь копитами,

Чи не вийде дівчина

З чорними бровами?

Ой не вийшла дівчина,

Тілько її мати:

"Здоров, здоров, козаче!

А прошу до хати".

ЯВА II

При послідням куплеті входить Харитина.

Харитина (одна). Співають... їм радісно... вони щасливі! Нехай співають... їм і місяць, і зорі усміхаються з ясного неба, а від мене місяць і зорі ховаються в хмару: їм стидно дивиться на мене, соромляться!.. Як сумно стало надворі, всі замовкли, не співають, і вітер затих, наче й він прислухається, що я, грішна, буду говорить... А тут? Холодно! І серце б'ється якось боязко, неначе замира... Тяжко! Ненавидить мене моє життя, од малку до цього часу ненавидить, а я? Все-таки силкуюсь жить... хочеться жить. Сонечко засвіте, пригріє своїм теплом увесь божий мир, і ти в тому теплі, як кузочка червона, весняна, грієшся, і жить хочеться! Пташки щебечуть, слухаєш — заніміє горе, забудеш зневагу, жить хочеться! О боже! Милого побачу — серце заб'ється, і знов би жить хотілось; а милий з усміхом, з презирством гляне, вийме з грудей серце, напоїть тим поглядом, як отрутою, — і мука їсть, точить, і я тану, як сніг у хаті, як крига у весняній воді. О Панасе! Ти, як зірочка далекая, світив мені і манив до себе; а я прийшла до тебе; і ти відцуравсь, а той наругався, і я не смію тобі в очі глянуть, а люблю, люблю тебе дужче, ніж перше! Люблю і не смію в очі глянуть!.. І ніхто не порадить, ніхто не пожаліє, всі тілько сміються... І заховаться нікуди... О, яка мука, яка мука!! А, піду знов туди, до Рухлі!.. До Рухлі?.. Чого?.. Щоб знов у шинку з жидами (здригнула)... а може, й з дитиною і умерти там, як мати умерла... і зоставить таку ж, як я, безталанную дитину, щоб вона знов так само, як і я, поневірялася?.. Ні... Краще смерть, тепер, зараз!.. О мамо, мамо! Чи бачиш ти, як я мучусь, чи чуєш ти, як стогне моя душа? Нащо ж ти мене породила, чом ти мене маненькою не

втопила, а покинула поневіряться між чужими людьми?.. Прилинь же тепер до мене з того світу, дай порадоньку і візьми мерщій до себе замучене дитя своє, а ти, милий боже, прости, прости мене і за гріх мій дай муки на тім світі, я перетерплю їх там, а тут не маю більше сили!.. Не маю!! Прощай, Панасе!.. (Іде.)

ЯВА III

Панас іде хутко.

Панас. Харитино!

Харитина (набік). Боже мій! Панас.

Панас. Куди це ти зібралась? Мандрьоха!

Харитина (про себе). Що йому сказать? Уся тремтю.

Панас. Що це тобі на думку спало? Ходім додому.

Харитина (гірко). Додому?! Нема у мене дому... не піду.

Панас. Чортзна-що вигадуєш, чом не підеш?

Харитина. Не згнущайся надо мною...

Панас. Ні, Харитинко, я не згнущаюсь; мені весело на душі. Повеселіщай-бо й ти, та ходім додому, бо там батько турбуються, що ти пішла, не сказавши ні слова. Ходім!

Харитина. Батько?.. Не піду я...

Панас. Ач, яка уперта! То я поведу тебе силою, понесу на руках! А що ти тепер скажеш, га?

Харитина (усміхається). За всі муки — хвилина щастя! Ти балакаєш зо мною так щиро і приязно, що я мов знову нарождаюсь!

Панас. Ага! А як тобі ще дещо скажу, то ти зовсім оживеш. (Дивиться їй у вічі.) Я тебе люблю... я тебе буду сватать; підеш за мене?.. Ну, що ти скажеш?

Харитина. Ти глузуєш?.. Гріх тобі...

Панас.. Єй-богу, я правду кажу. Вдар же лихом об землю, забудь, що я уразив тебе, прости! Тоді я був сам не свій і повірив переказам, а тепер переконався, що все то брехні, і щиро до тебе прихиляюсь! Чого ж ти не радієш зо мною разом? Серце моє, Харитинко, прости, я тебе люблю!.. Ну ж бо, повеселій! А в цю неділю, коли згодишся, — і до шлюбу, та й будемо жити, як в раю...

Харитина. Так от коли, лукава доле, ти повернула своє страшне лице до мене! О, яка ж я нещасна!.. Мати божа, дай сили говорить! Панасе... серце моє!.. Я тебе любила, і люблю, і перед тобою гріх свій покутую, обманювать тебе не буду. Тяжко вимовить!.. Слухай: була брехня, а ти прийняв за правду, повірив і одіпхнув мене; тепер правдою те стало, що тоді було брехнею.

Панас. Як?! Так він обманював мене! Зговорились... хотів насміяться!.. А як присягався... О пекельна душа!.. Та ні, ти нарошне... ти шуткуєш... хочеш помститься, потішиться надо мною тепер, коли і я тебе полюбив?.. Харитинко! Не муч мене! Еге, ти пошуткувала? Скажи, що пошуткувала...

Харитина. Ох, правду, правду сказала!!

Панас. Боже мій, боже! Яким же тяжким каменем твоя правда падає на моє бідне серце!.. Воно тільки що стало оживать — і знов завмирає! Що ж ти наробила? Нащо ж ти себе занапастила?..

Харитина. Прости мене, прости!

Панас. Нехай тебе господь простить... не судилась ти мені...

Харитина. Не судилась?.. Така моя доля! (Кидається йому на шию, обніма і цілує його.) Прощай! (Хутко пішла.)

ЯВА IV

Панас (один). Вона мене любить! І як мучиться, сердешна, тіка, не може жити у такім багні, душа у неї чиста! Вона не винувата... Боже, ти один бачиш, як мені жаль її, як у мене серце болить за нею... Куди ж вона дінеться?.. Знов до жидів? І Марусю нагадав, і ту жаль, ох, як жаль!.. О, будьте ж ви прокляті, всі баламути! Звірі ви, а не люде! Ви зводите із розуму дівчат собі на потіху, а їм на погибель! Кипить, лютує моє серце, а я дивлюсь, мучусь, жалію, стогну, та й більш нічого! А що ж я можу зробить?.. Та напути ж мене, господи, що мені робить!.. Невже я праведник такий, що одвертаюся від неї?.. Ми нещасливі обоє, ми сироти, наймити, хто нас пожаліє?.. Подам же руку їй, складем два безталання докупи, і господь пошле нам талан, виплаканий гіркими сльозами!.. О, як гарно робиться на серці, і сльози на очах... Це ти, господи, керуєш моїм серцем! Вволю ж твою волю, піду за нею і своїми сльозами обмию її. Нехай наші сльози змішаються і вкупі важким камінням ляжуть на душі ситих розпутних катів. (Іде.)

За коном чуть гомін: "Тікай! Тікай! Ага-ага-ага! Тю!"

Панас (стає). Що воно?

ЯВА V

Виходе дід з млина, а через греблю хутко переходять парубок з дівчиною.

Дівчина. Ходім мерщій!

Дід. Чого ви репетували там?

Парубок. Відьму бачили.

Дівчина. Ох, як страшно!..

Панас. Де?

Парубок. Та я не бачив, а хлопці бачили. Над ковбанею стояла, біля ялового опуста. Охрім наблизився аж до неї, а вона в воду й шубовснула, а ми всі врозтіч. Каже, що на Харитину жидівську здається.

Панас. Харитина? Боже мій! То ж вона й є, ходім мерщій рятувать! (Біжить і гукає за коном.) Хлопці, сюди! Рятуйте!

Дід. Ото нещастя! Треба каната їм дать, а то вони й самі там потопляться. (Пішов у млин.)

Дівчина. Чи йти, чи не йти? І страшно, і цікаво. Постою тут. Чого ж це вона утопилась? Невже то правда, що люде казали?

Входе Мелашка.

Мелашка. Що тут за гвалт?

За коном голоси: "Держи! Поясом держи!"

Дівчина. Чуєте?

Мелашка. Та чую. Що воно?

Дівчина. Харитина, кажуть, утопилась; побігли хлопці рятувать.

Мелашка. Де?

Дівчина. З ялового опусту скочила у ковбаню.

Мелашка. Це так, це так! Побіжу ж я, скажу. (Побігла.)

За коном голоси: "Тягни, тягни сюди, до палі!"

Дід (з канатом). На, дівчино, біжи туди мерщій, подай каната, а то я поки додибаю старими ногами...

Дівчина (бере). Я боюся, діду!

Дід. От дурна! Я слідком буду йти за тобою.

Дівчина. Та он вони йдуть сюди.

ЯВА VI

Панас несе на руках Харитину, за ним ідуть хлопці й дівчата.

Панас (кладе на землю Харитину і дивиться на неї). Як рибонька тая в'яла...

Дід. Гірка ж твоя була доля, нещаслива дівчино, коли ти, як ягідка молодая, сама собі смерть заподіяла. (Тихо плаче.)

Всі журливо схилили голови, дехто витирає сльози.

Цокуль (вбігає). Де вона, де? Вирятували?

Дід. Нежива.

Цокуль (дивиться на труп, ламаючи руки). Боже праведний!.. Люде добрі! Закопайте мене живого в землю, убийте мене камінням, дрючками, бо я не варт собаки! Знайте, всі знайте, що я цій дівчині батько, батько і душогуб — це я її втопив. Беріть мене, в'яжіть, плюйте на мене, ведіть мене на суд, — я розкажу там, який я грішник великий! (Пада на коліна перед трупом.) Дочко... дочко!.. Дитино моя... Нема у мене сліз, запеклися, кров'ю запеклися на серці нечистім: не можу виплакать кривавими свого гріха! (Схиляється до ніг Харитини.) Муки, муки дайте мені! Тяжкої муки, щоб я спокутував свій гріх!..

Панас (стає навколішки і цілує Харитину). Прости мені, страднице, прости!.. (Ридає, схилившись на труп.) І я винен перед тобою...

Завіса.

Новочеркаськ, 1885.

[1] — варіант української народної пісні "Ходім турка воювать".

[2] — Соломон (? — 928 до н. е.) — цар Ізраїльсько-іудейського царства у 965-928 рр. до н. е. Згідно з біблійною традицією уславився надзвичайною мудрістю. За легендою, він автор деяких книг Біблії (у тому числі "Пісні пісень").

[3] — Осиковата. — В колишньому Єлисаветградському повіті було два села з назвою Осикувате: одно з них тепер у Кіровоградському районі, друге — в Бобринецькому на Кіровоградщині.

[4] — варіант української народної пісні "Ой на горі, на горі".